

ІДЕЇ ПРО СПРАВЕДЛИВІСТЬ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНІСТЬ

У статті розглянуто основні ідеї про справедливість у історично-просторовій перспективі, починаючи від античності і до сучасних особливостей процесів глобалізації. Авторкою здійснено спробу схематизації цих ідей у системі координат “особистість/соціальна група – держава – світ”.

В статье рассмотрены основные идеи о справедливости в исторически-пространственной перспективе, начиная от античности и до современных особенностей процессов глобализации. Автором предпринята попытка схематизации этих идей в системе координат “личность/социальная группа – государство – мир”.

The paper deals with the basic ideas of justice in the historical-spatial prospect, from the antiquity till modern peculiarities of globalization processes. The author has made an attempt to schematize these ideas in the coordinate system individual/social group – state – the world.

Ключові слова: справедливість, глобальна справедливість, Перший модерн, Другий модерн, “держава-контейнер”.

Ключевые слова: справедливость, глобальная справедливость, Первый модерн, Второй модерн, “государство-контейнер”.

Keywords: justice, global justice, First modernity, Second modernity, nation state's container.

Поняття справедливості не є новим та є базовим у суспільстві й стоїть поряд із ідеями про свободу та рівність. Вивчення справедливості вимагає ретельної підготовки в аналізі та синтезі методологічних та методичних підходів щодо поняття. Насамперед тому, що справедливість може бути водночас як особистою характеристикою, так і правовою та моральною категорією. Варто зважити на те, що

справедливість характеризується полярними якостями, як статичністю, так і динамічністю.

Саме тому *метою* цієї статті є визначення особливостей ідей про справедливість у конкретних просторово-часових площинах.

Задля досягнення цієї мети авторка ставить перед собою такі *завдання*:

1. Спираючись на теорію У.Бека про Перший та Другий модерн [3, 4], сформувати систему координат “особистість/соціальна група – держава – світ” як форму для аналізу й синтезу ідей про справедливість.

2. Проаналізувати та синтезувати основні ідеї та бачення справедливості в античні часи, середньовіччя, Новий час, період XIX та XX ст.

3. Окреслити особливості сучасності як платформи для формування й поширення глобальної справедливості.

4. Визначити систему координат “особистість/соціальна група – держава – світ” за попередньо проаналізованими просторово-часовими точками.

Оскільки ми розглядаємо ідеї про справедливість у ретроспективі та сучасності, варто окреслити основні риси процесів у світі, спираючись на тези В.Бека, основною із яких є нинішній перехід від часу Першого модерну до Другого модерну в умовах глобалізації [4, с. 54–60]. Цей перехід насамперед характеризується розмиванням національних кордонів, чи то пак, руйнуванням “держави-контейнера”. Світове суспільство, яке утворюється у процесі глобалізації, у багатьох сферах (економічній, політичній, соціальній, культурній тощо) ставить під сумнів могутність національної держави, вздовж та впоперек пронизуючи її кордони великою кількістю різноманітних, не пов’язаних із конкретно визначеною територією соціальних залежностей, ринкових відносин, мережею комунікацій, неподібними звичаями та інтересами населення [4, с. 14].

Відповідно до викладеного система координат ідей про справедливість, окрім осей “особистість/соціальна група” (мікро-/мезорівень) та “держави” (макрорівень), утворює ще одну вісь – “світ” (мегарівень), так званий тривимірний

простір формування та визначення ідей про справедливість. Власне, ідея утворення нового – мегарівня дослідження соціальних процесів та явищ, запропонована Н.Дж.Смелзером, на нашу думку, якнайкраще допоможе з'ясувати особливості процесів формування ідей та уявлень про соціальну справедливість у сучасному світі поміж чотирьох рівнів аналізу [7, с. 91–115].

Перші ідеї про справедливість можна знайти в античній та східній філософії. Зокрема, у Сократа, Платона (“Держава”) та в Арістотеля (“Політика”), які не розмежовують справедливість конкретної людини та справедливість держави. Власне, Арістотель перший запропонував ширше та вужче визначення справедливості: 1) стосується закону, і в цьому значенні справедливість тлумачиться як одна із найважливіших чеснот, що охоплює всі інші цінності; 2) стосується розуміння справедливості як особливої більш вузької цінності чи чесноти, відмінної від інших [5, с. 44]. У творах Арістотеля виділяється три форми справедливості: розподільча, урівнююча та обмінна (ця класифікація залишається актуальною і досі). Іншими словами, в період античності, справедливість як риса особистості, фактично, означає й справедливість соціальних інститутів.

Період Середньовіччя характеризується релігійною інтерпретацією справедливості, яка детермінується законом Божим – так зване вчення про Божу справедливість. Фома Аквінський розрізняв такі типи справедливості, як законна (хороші закони, які є обов’язковими для виконання кожним), комутативна (регулює відносини між індивідами, базується на договорі та обміні) та дистрибутивна (результат діяльності володарів, що залежить від їхніх особистих якостей) [2, с. 154–178]. Існує й особливе бачення справедливості різними гілками християнства: у візантійському обряді справедливість – це свого роду милосердя, обдарування (наприклад, діяння Святого Миколая). Тоді як у католицизмі увагу звернено на важливість та умови відновлення справедливості у світі. Поміж тим, саме у цей період зароджуються ідеї про універсальність справедливості, що щоразу частіше ставиться нині, у час глобалізаційних процесів.

Якісним поворотом в ідеях справедливості є Новий час, коли справедливість де-факто вже не асоціюється із релігійними постулатами, що панували у середньовіччі. У теорії суспільного договору справедливість постає як політична цінність (О.Гоббс, Дж.Локк, Ж.Ж.Руссо), з одного боку, і як риса правової держави, із регулятивною функцією у соціальних відносинах – з другого боку. Також з'являється людина як посередник між уявним ідеалом (справедливості) та її практичним здійсненням.

Наступним етапом у розвитку ідей про справедливість можна вважати кінець XVIII–XIX ст., а саме, час формування основних політичних ідеологій, а також концепцій “національної держави”. На цьому етапі з'являється так звана контейнерність (послугуючись термінологією У.Бека), коли справедливість формується та функціонує у рамках “контейнера-держави”, і, в основному, у дискурсі пануючої у ній ідеології, законів.

Власне, якщо можна так визначити, наступний послідовний етап – XX ст., характеризується “прикладною” справедливістю, коли політика держави (ідеологія, принципи, цінності “згори”) визначає постулати справедливості, та, навпаки, – постулати справедливості визначають політику держави, і можна припустити, є одним із факторів формування уявлень щодо неї.

Ще одним проявом обґрунтування визначення XX ст. у розвитку підходів до справедливості як періоду “прикладності” справедливості є хоча б біографії основних ідеологів концепції справедливості. Наприклад, Дж.Роулз із його концепцією справедливості як чесності, що досі має своїх прихильників та критикантів, свого часу розробивши ліберально-державницьку концепцію внутрішнього й міжнародного права, заклав основу для того, щоб основні виділені ним принципи й досі застосовувалися у політиці США. Теорія справедливості як чесності Дж.Роулза базується на двох принципах [6, с. 102]:

1) кожна людина повинна мати рівні права щодо найбільш великої схеми основних свобод, сумісних з подібними схемами свобод для інших;

2) соціальні й економічні нерівності повинні бути влаштовані так, щоб: (а) від них можна було б розумно очікувати переваг для всіх, і (б) доступ до положень (positions) і посад був би відкритий усім.

Досягти стійкості концепції справедливості можна за умови легітимації, тобто публічного визнання її реалізації соціальною системою, що принесе із собою відповідне почуття справедливості [6, с. 158].

За Дж.Роулзом, моделювання концепції справедливості відбувається також завдяки принципів розподілу відповідно до моральних заслуг або ж залежно від користі для суспільства. Тоді як Р.Нозік зазначає, що розподіл відбувається залежно від статично виваженої суми моральних заслуг, корисності для суспільства та потреб. Ф.А.Хайєк виступає із запитанням до попередніх двох тез: чи можливо визначити індивідуальні моральні заслуги? [10, р. 183–228]. Таким чином, заперечуючи концепцію змодельованої розподільної справедливості, він пропонує модель, де кожен отримує відповідно до кількості благ, наданих іншим, у яких є ресурси, щоб бути корисними тим, хто корисний їм [8, с. 245].

Іншим представником “прикладної” справедливості є Дж.К.Гелбрейт, який зробив спробу визначити концепт справедливого суспільства (авт. goodsociety – в оригіналі). Справедливе суспільство – це суспільство досягнень, де забезпечується ефективно виробництво товарів та послуг, а також використання отриманими від їхньої реалізації доходами відповідно до соціально прийнятних та економічно доцільних критеріїв [9, р. 5]. Проте вчений не дає відповіді, які це соціально прийнятні та економічно доцільні критерії. Поряд із об’єктивними критеріями Гелбрейт виділяє й вагу індивідуальних досягнень та прагнень: справедливе суспільство не прагне до рівності в розподілі доходів, наприклад. Рівність не відповідає ні людській натурі, ні характеру й системі економічної мотивації. Точніше, люди відрізняються бажанням та вмінням заробляти гроші. Окрім того, що він був науковцем, паралельно будував успішну кар’єру в адміністраціях президентів

США: Франкліна Рузвельта, Гаррі Трумена, Джона Кеннеді, Ліндона Джонсона та Білла Клінтона.

Окремої уваги заслуговує розгляд підходів щодо справедливості у “радянському контейнері”. Можна чітко визначити період старту дослідження справедливості в СРСР – політика держави після XXVII з’їзду КПРС (проголошення політики гласності). З’являються спеціальні видання, які стосуються вивчення соціальної справедливості на мультидисциплінарному рівні у всіх республіках. Робляться спроби як теоретичного аналізу справедливості (Л.Зінчук, Ф.Кирилук, А.Ковін, А.Колодій, О.Маруховська, Г.Матвеева, З.Черванева та ін.), так й пропонуються практичні спроби досягнення соціальної справедливості у радянському суспільстві (Л.Кунельський, А.Новаков, В.Соболев, Х.Шайхова та ін.).

Сучасний етап дослідження справедливості, на нашу думку, проходить у часі переходу до Другого модерну, відповідно до теорії В.Бека, про яку вже говорилося. Тому, якщо попередні ідеї про справедливість розвивалися між мікро-, мезо- (особистість/соціальна група) та макрорівнем (державна/суспільство), то сьогодні з’являється ще й мегарівень (світ). І авторським припущенням є те, що уявлення про справедливість дедалі частіше розвиватимуться й функціонуватимуть між мікро- та мегарівнями.

Тобто тут варто говорити про формування поняття глобальної справедливості (також можна зустріти такі детермінації, як міжнародна справедливість, міжнародна етика чи закон націй; проте глобальна справедливість – це найбільш оптимальний термін, що відображає досліджувані нами процеси). Власне, зростання актуальності дослідження глобальної справедливості можна пояснити двома причинами, відповідно до концепції Другого модерну: глобальна взаємозалежність явищ та процесів й ерозія суверенітету. Саме явище глобальної справедливості розглядається в ідеологічному, науковому та громадсько-політичному розрізі.

У США та Європі існує безліч неурядових громадських організацій, що мають на меті досягти глобальної спра-

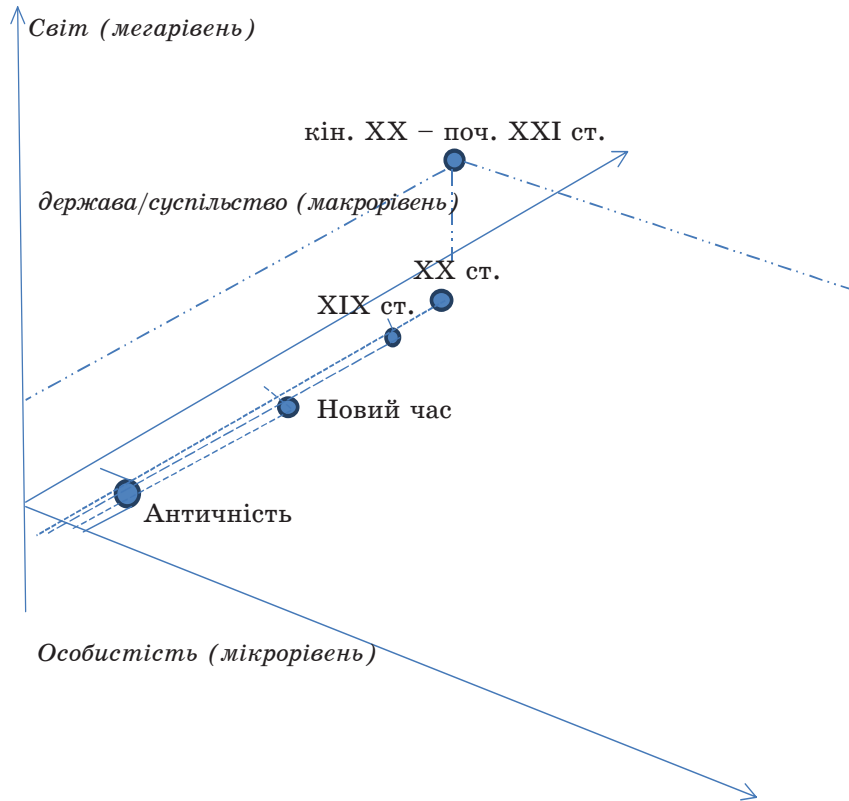
ведливості (Center of Global Justice, Global Justice Center тощо) через гендерну рівність, подолання екологічних проблем, економічний і соціальний розвиток країн так званого третього світу, захист прав людини, “перезавантаження” демократії, боротьбу із бідністю у світі тощо.

На відмінну від третього сектору наукове вивчення глобальної справедливості потребує динамічних досліджень, поміж тим, що існують навіть спеціалізовані інституції з вивчення глобальної справедливості (The Hague Institute for Global Justice) та кафедри при університетах (Harvard University, University of San Francisco та ін.), все ж таки основні відомі концепції потребують розширення об’єктів дослідження, сфер та тематики. До прикладу, парадигма “принципів здібностей” М.Нассбаума, що ґрунтується на марксовому підході, пропонує необхідність врахування умов життя та усебічних здібностей індивіда: від первинних потреб в їжі, житлі до потреби корпоративного життя в суспільстві. Спираючись на цей принцип, науковець пропонує десять принципів глобальної справедливості, що є економічно детерміновані (до прикладу: необхідність відрахування від загального доходу розвинутих країн істотної частки ресурсів для бідних держав; мультинаціональні корпорації в регіонах своєї діяльності мають нести відповідальність за розвиток здібностей індивідів тощо) [1, с. 270].

На нашу думку, при дослідженні глобальної справедливості варто звернути окрему увагу й на рух “мікро-, мезорівень – мегарівень – мікро-, мезорівень” (наразі все ж таки більш дослідженим є рух від мегарівня до інших рівнів дослідження), задля того, щоб вивчити ще й особливості формування та поширення сьогодні цінностей, інтересів та уявлень про справедливість.

Відтак, схематично розвиток ідей про справедливість можна зобразити через вісі координат: особистість, держава/суспільство, світ.

Тобто, якщо розглядати перші згадування й ідеї про справедливість в античні часи, можна побачити баланс між особистістю та державою в процесі формування й

функціонування справедливості. Протягом наступного часу, а особливо яскраво це починає проявлятися наприкінці XVIII–XIX ст. – період формування основних політичних ідеологій та концепту держави, першість віддається державі як носію основних інституціоналізованих цінностей, що й формують концепти справедливості. Відповідні риси залишаються актуальними й у XX ст., де постулати справедливості є прикладними та застосовуються у конкретній “державі-контейнері”. Проте кінець XX – початок XXI ст. характеризується глобалізаційними, транснаціональними процесами. Поміж тим, що справедливість є рисою конкретної особистості як показ-

ник рівня дотичних явищ: свободи, рівності (часткове згадування А.Колодій, Т.Ренч, Дж.Роулз), вона стає дедалі універсальнішою виходячи на мегарівень функціонування, розриваючи кордони таким чином. Відтак, наступним кроком у нашому дослідженні є робота над формуванням концепту глобальної справедливості завдяки транснаціональному вивченню уявлень про справедливість серед мобільних соціальних груп.

Література

1. *Айтова Г.Ш.* Философские основания западных концептов глобальной справедливости / Г.Ш.Айтова // Знание, понимание, умение. – 2011. – №3. – С. 268–271.
2. *Баумейстер А.* Тома Аквінський: вступ до мислення. Бог, буття і пізнання / Баумейстер А. – К. : Дух і літера, 2012. – 408 с.
3. *Бек У.* Влада і контрвлада у добу глобалізації. Нова світова політична економія / Бек У. ; пер. з нім. О.Юдіна. – К. : Ніка-Центр, 2011. – 408 с.
4. *Бек У.* Что такое глобализация? / Бек У. ; пер. с нем. А.Григорьева и В.Седелника ; общая ред. и предисл. А.Филиппова. – М. : Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с.
5. *Младенович М.* Об идее справедливости и ее реализации / М.Младенович // Гуманитарное знание : теория и методология. – 2009. – №3. – С. 43–50.
6. *Ролз Дж.* Теорія справедливості / Ролз Дж. ; пер. з англ. О.Мокровольський. – К. : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2001. – 822 с.
7. *Смелзер Н.Дж.* Проблеми соціології. Георг-Зіммелівські лекції, 1995 / Смелзер Н.Дж. ; перекл. з англ. В.Дмитрук. – Львів : Кальварія, 2003. – 128 с.
8. *Хайек Ф.А. фон.* Познание, конкуренция и свобода: Современное понимание либеральных принципов справедливости и политики / Хайек Ф.А. фон. – М. : ИРИСЭН, 2006. – 644 с.
9. *John Kenneth Galbraith.* The Good Society: The Humane Agenda / John Kenneth Galbraith. – Boston – New York : Houghton Mifflin Company, 1996. – 152 p.
10. *Nozick R.* Anarchy, State and Utopia / Nozick R. – N. Y. : Basic Books, Inc., Publishers, 1974. – 367 p.